

Laiklik Sözleşmesi Temelinde Güdümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası

*Guided Opposition on the Basis of Secularism
Contract: Free Republic Party*

Mahmut Hakkı Akın¹

Özet

1930 yılında üç ay sürmesine rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı, Türk siyasi hayatının en önemli demokrasi tecrübelerinden birisi olarak kabul edilebilir. Türkiye’de laikliğin ideolojik olarak kurumlaşmasında bu tecrübenin önemli bir yeri vardır. İktidar sahipleri, toplumun genelinin cumhuriyetin radikal dönüşümlerini kabullenemediğini/ kaldıramadığını SCF olayında açık bir şekilde görmüştür. Ayrıca bu olay, Türkiye’de laiklik meselesinin bir iktidar meselesi olduğunu göstermiştir. Bu duruma bağlı olarak iktidar, kendisine karşı gelişen muhalefet hareketlerini laikliğe karşı bir tehlike ya da “mürteci” olmakla suçlayan bir retorik geliştirmiştir. Bu retorik etrafında gelişen çatışma, Türk demokrasi tarihinde karşılığı olan ve aşılması güç bir ayrışma olarak kabul edilebilir. Bu makalede SCF olayında irtica retoriğinin nasıl kullanıldığı ve yeni rejimde laikliğin kurumlaşması açısından taşıdığı önem tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Serbest Cumhuriyet Fırkası, Laiklik, Türkiye’de Demokrasi.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, mahmuthakin@gmail.com.

Abstract

Three months of 1930, Free Republic Party event has been accepted as one of the most important democracy experience in Turkish political life. That experience has got an important role during the institutionalization of secularism in Turkey. Owners of the power had seen that during that process the general public could not accept radical transformations of the republic. In addition, this event showed that the issue of secularism was the issue of power in Turkey. Depending on the situation, power elite developed a rhetoric that opposition movements were dangerous and reactionarist. The conflict around this rhetoric has got a meaning and could be accepted as an insuperable separation in the history of Turkish democracy. In this article, it will be discussed that how rhetoric of reaction was used and the importance of it for institutionalization of secularism in new regime.

Keywords: *Free Republic Party, Secularism, Democracy in Turkey.*

Giriş

Türkiye’de seksen iki yıl önce Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) kurulması, yeniden demokrasi tartışmalarını başlattığı gibi toplumsal hayata önemli bir hareketlilik de getirmiştir. Kuruluşu ile kapanışı arasında üç aylık bir süre olmasına rağmen SCF’nin Türkiye’nin siyasi hayatında önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Bu konuda kayda değer bir literatürün oluşması da dikkat çekicidir. SCF olayı, Türkiye’nin demokrasi tarihinde daha sonra çok partili hayata dönüşle birlikte yaşanan temel siyasi gerilimleri anlamaya ve açıklamaya imkan tanımaktadır. Türk siyasi hayatının bu kısa demokrasi tecrübesi, iktidarın temel ilkelerini nasıl tanımladığını ve pratikte siyaseti nasıl sınırladığını göstermesi açısından ilgi çekicidir. Öyle ki 1945’te çok partili hayata yeniden geçilmesinden bugüne iktidar oyununun belli sınırlar ve söylem alanı içerisinde oynandığı söylenebilir. Laiklik meselesinin, iktidarın en hassas noktası olmasının yanında Türkiye’deki siyasal mücadelenin temel ayrışmasını belirlediği SCF olayında net bir şekilde görülmüştür. Hatta iktidar, laikliği iktidarlığının olmazsa olmaz bir şartı olarak kabul ettiğini ve bu konunun iktidarın şiddet kullanma yetkisini meşrulaştıracak kadar önemli bir konumda olduğunu SCF olayında göstermiştir.

SCF, farklı açılardan da incelenebilecek zenginlikte bir konudur. Bu yazıda partinin kuruluşundan kapanışına “mürteci” ithamına muhatap edilmesi dikkate alınarak iktidar açısından laiklik retoriğinin nasıl inşa edildiği açıklanmaya çalışılacaktır. 1930’da Ağustos ile Kasım ayları arasında yaşanan bu kısa tecrübe, daha sonra yaşanan demokrasi tecrübesinin bir modeli gibidir. Partinin kuruluşunda CHF yöneticilerinin samimi bir şekilde demokrasiden yana oldukları varsayılsa bile sonuçları itibariyle SCF olayı hem iktidar hem de toplumun geneli açısından bir travmaya dönüşmüştür. İktidar, kendi güdümünde bir muhalefetin halka yaklaşması sonucunda kendi iktidarının devamı açısından büyük bir risk haline gelebildiğini görmüştür. Halka yaklaşmak, halkın taleplerini dile getirerek iktidarı eleştirmek irticâ’nın tuzağına düşmek olarak kabul edilmiş ve buradan üretilen söylem, Türkiye’de laik rejimin kurumlaşması için bir aracı olarak kullanılmıştır. Böylece gerçek anlamda işleyen bir demokrasi, bazı kesimler tarafından laik rejim için daima bir tehdit olarak algılanmaya gelmiştir. SCF olayı, bu zihniyetin en önemli oluşum süreçlerinden birisi olarak Türk siyasi tarihindeki yerini almıştır.

Türkiye’de Laikliğin Siyasi Konumu Üzerine

Yakın dönem siyasi tarihi üzerine çalışan Hasan Bülent Kahraman (2010: 224), laikliği cumhuriyet rejiminin “yumuşak karnı” olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamanın ve tespitin cumhuriyet dönemi siyasetinde karşılığını açık bir şekilde görmek mümkündür. Laiklik, Türkiye’nin siyasi tarihinde reel-politiği belirleyen en önemli ilkelerden birisi olarak dikkat çekmiştir. Hatta bu ilke, Türkiye’deki siyasi ve sosyolojik ayrışmayı tanımlamakla kalmamış; söz konusu ayrışmayı neredeyse cumhuriyet tarihi boyunca üretmiştir. Cumhuriyeti kuran ve daha sonra iktidara sahip olan kesim için laiklik, ilerlemenin ve çağdaşlaşmanın olmazsa olmaz bir şartı olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış, pozitivist bir dünya görüşüne dayanmaktadır. Din, mitoloji ve bu unsurlarla iç içe geçmiş bir geleneğin reddi, cumhuriyeti kuran ve yöneten ideolojinin en önemli harekete geçirici zihniyetine karşılık gelmektedir.

Saltanatın kaldırılmasının ardından cumhuriyet döneminde halifelik makamının işlevsiz hale getirilmesi, şapka inkılabının ardından yaşananlar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Cumhuriyet Halk Fırkası’na (CHF) karşı değişimden yana ama milletin değerlerini önemseyen görece muhafazakar siyaseti ve Şeyh Said Ayaklanması, iktidara sahip olanlar ile iktidar karşısında kendilerini tanımlayanları karşı karşıya getirmiştir. Toplumun değişimi hedefinde daha radikal ve jakoben bir siyaseti benimseyen CHF, karşısında yer alanları gericilikle ya da irticâ’ya hizmet etmekle itham etmiştir. Bu söylemin üretilmesiyle CHF, kendisini ilerlemeci, çağdaş ve modern olarak; aynı zamanda ötekinin ya da muhalefetin ne olduğunu tanımlama yetkisini kendisinde gördüğünden bu söyleme dayanarak kendisi dışında kalanların büyük çoğunluğunu “mürteci” olarak tanımlamıştır. Bütün bu olaylar ve yaşananlar laikliğin siyasi ve sosyal olarak kurumlaşması yolundaki adımlar olarak görülebilir. Türkiye’deki siyasi taraflar başından itibaren laiklik meselesi bağlamında değerlendirilmişlerdir. Bu yüzden laiklik söylemi siyasi tarihimizde bir ideolojik söylem olarak yerleşmiştir.

Laikliğin ideolojik bir ilke olarak kabul edilmesinin yanında bu ideolojinin toplumda kültürel olarak yayılması ve sosyolojik tabanının inşa edilmesi bir hedef olarak belirlenmiştir. Karpat’a göre (2011: 38), cumhuriyetin bürokratik seçkinlerinin ideolojik laiklik anlayışı, “modernleşme” ve “ilerleme” olgularını ekonomik, sosyal ve siyasi ilerlemeden ziyade kültürel değişim olarak algılamalarına sebep olmuştur. Bu seçkinlerin çoğunluğu için laiklik, kendi pozitivist zihniyetlerine göre ilerlemeye ve Batı medeniyetine karşı unsurlar

içeren İslam'ın Türk toplumunun genel hayatındaki etkisinin azaltılması hedefi için olmazsa olmaz bir ilke olmuştur. Hatta inkılaplar yoluyla yaşanan radikal değişimler, “laikleştirme” siyasetine ve hedefine hizmet etmişlerdir. Karpat (2011: 39), böylece laikliğin topluma yeni bir siyasi kimlik üretecek bir “inanç” haline getirildiğine dikkat çekmektedir. Bu yüzden bir yönüyle Türkiye’de laiklik, bir inancın karşısına alternatif başka bir inanç olarak kendisine yer bulmuştur. Kemalist toplum mühendisliğinin esası olarak görülen laiklik, Köker’e göre (2010: 168), İslamî inanç sisteminin yerine bilimsel inanç ve örgütlenme sisteminin geçirilmesi anlamını kazanmıştır.² Bu yüzden, laik cumhuriyetçi ideolojinin bir eğitim seferberliği ile yeni nesillere aktarılması yönünde girişimlerde bulunulmuştur.

Türkiye’de cumhuriyetin ilk döneminde bir ideolojik süreç olarak gerçekleştirilmeye çalışılan “laikleştirme”, hayatın her alanındaki ilişkileri yeniden düzenleme amacıyla olduğundan (Narlı, 2010: 31), Türkiye’de laiklik, batıdaki laik ülkelerdekinden farklı bir tarzda gelişmiştir. Bu yüzden Türkiye’de kendiliğinden bir modernleşme ve sekülerleşmeden daha çok “laisizm”in etkili olduğundan söz edilebilir. Bu durum ise toplumun geneli açısından inanç ve değerler sistemi üzerinden bir toplumsal ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Bir tarafta kendilerini laik, çağdaş, cumhuriyetçi olarak tanımlayan bürokratik seçkinler yer alırken, diğer tarafta söz konusu seçkinler tarafından gerici ve mürteci gibi sıfatlarla tanımlanan, geleneksel hayat tarzını devam ettiren toplumun çoğunluğu yer almıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayında Laiklik Retoriği

1930 yılı, bir yandan 1929 büyük ekonomik bunalımının bütün dünyayı etkilediği, diğer yandan da Avrupa’da faşizmin, diktatörlüklerin yükselişe geçtiği bir zaman dilimine karşılık gelmektedir. Henüz yedi yılını doldurmamış olan genç Türkiye Cumhuriyeti de bu bunalımdan etkilendiği gibi bu dönemde henüz dışarıdan tam bir cumhuriyet olarak görülmemektedir. 1925 ve 1926 yıllarında muhalefetin etkinliğinin hem siyasi alanda hem de Takrir-i Sükun kanunu ile basında ortadan kaldırılması, Türkiye’de tek parti iktidarının daha da güçlenmesiyle sonuçlanmıştı. Bu dönemde Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın genel başkanlığını yaptığı Cumhuriyet Halk Fırkası, ülkenin genel ve yerel

² Türk Modernleşmesi üzerine çalışan Andrew Davison (2002: 295-6), Türkiye’de laikliğin dogmatik bir karaktere büründüğüne dikkat çekmiştir. Hem cumhuriyetin ilk dönem seçkinlerinde hem de daha sonra aynı ideolojiyi benimseyerek yetişen yeni nesillerde laiklik ilkesine bağlılığın bir tür dogmatik mümin inancına ve sorgulanmaz bir değere dönüştüğünü gözlemek mümkündür.

yönetiminde tek söz sahibi haline gelmiştir. Parti ile devlet bütünleşmesinin yoğun bir şekilde yaşandığı bu dönemde, CHF'nin kendi içindeki gruplaşmalar ve yönetici bir grubun daha da güçlenmesi dikkat çekmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak başvekil (başbakan) ve CHF'nin başkan vekili İsmet Paşa "ikinci adam" olarak güçlenmektedir. CHF karşısında bir muhalefet partisinin kurulacağı tam da böyle çalkantılı bir dönemde, 8 Ağustos 1930 tarihinde gazetelerde ilan edildi.

Dönemin gazetelerinde Paris büyükelçisi olan ve cumhuriyetin ilk başbakanlarından Fethi (Okyar) Bey'in Gazi'ye hitaben yazdığı bir mektup yayımlandı. Mektupta özetle Türkiye'de hükümeti tenkit edecek bir muhalefet partisi ihtiyacının var olduğu belirtilmiş, çok partili hayatın cumhuriyet idaresi için daha uygun olduğu üzerinde durulmuştur (Bkz., Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930; Koçak, 2006: 695-8). Ertesi günkü gazetelerde ise Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Fethi Bey'e cevap verdiği mektup yayımlanmıştır. Bu mektupta Gazi, gençliğinden beri çok partili hayatı arzu ettiğini ve bu gelişmenin memleketin hayrına olduğunu ifade etmiştir. Ancak, mektupların her ikisinin de Gazi'nin denetimi ve onayı ile yayımlandığı olaya şahitlik edenlerin anılarında kaydedilmiştir (Bkz. Okyar, Seyitdanlıoğlu, 2006; Ağaoğlu, 1994: 30-1). Dolayısıyla SCF'nin kuruluşunda Fethi Bey'in bağımsız bir grup oluşturarak bir siyasi hareket ya da parti kurması gibi bir durumdan söz edilemez. Fethi Bey, Paris'ten Türkiye'ye yaz tatili için gelmiştir ve bu yeni muhalefet partisi meselesi onun için de sürpriz olmuştur. Hatta kendisi, genel başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa olan CHF'ye karşı bir partinin başında olmak istemediğini söylediği gibi, fiiliyatta iktidar partisinin başkan vekilliğini ve başbakanlığı yürüten İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmek istemediğini de açıkça belirtmiş ve çekincesini ortaya koymuştur. Ancak Gazi'nin tarafsız kalacağını ve kendisine çok sayıda milletvekili vereceğini söylemesi ve bu konuda ısrarcı olması üzerine ikna olmuştur.³

Burada muhalefet partisi ile ilgili olarak dikkat çeken en önemli noktalardan birisi oluşması planlanan yeni siyasi yapının temelinde laikliğin bir ilke olarak yer almasıdır. Bilindiği gibi laiklik, bir ilke olarak 1930 yılında henüz anayasada yer almamıştır. Ancak cumhuriyetin kuruluşundan itibaren geçen sürede laikliğin

³ Fethi Bey'in ve SCF'ye gönüllü katılanların ikna olmalarında Gazi'nin kız kardeşi Makbule Hanım'a ve kendisine ismi ile hitap edecek kadar yakın, çocuklukta arkadaşı Nuri (Conker) Bey'e muhalefet partisine katılmalarını emretmesinin de etkisi olmuştur. Ancak 70'e yakın milletvekilinin SCF'ye geçmesi beklenirken bu sayı 14'te kalmıştır (SCF'ye katılan milletvekilleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Tunçay, 2005: 259-262; Yetkin, 2004: 57-89).

kurumlaşması için önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu yüzden zaten anlaşmalı olarak ve mevcut rejimin başındaki ismin arzusuyla kurulan bir muhalefet partisinin kendisini laik olarak tanımlaması bir şart olarak ortaya konulmuştur. Öyle ki, gazetelerde yayımlanan karşılıklı mektuplarda laikliğe sadakat her iki şahıs tarafından da açık bir şekilde vurgulanmıştır.⁴ Başka bir deyişle SCF için laikliğe sadakat, yeni partinin kurulmasının ruhsatı olarak kabul edilmiştir. Gazi, Fethi Bey'e hitaben yazdığı mektupta bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir (Ağaoğlu, 1994: 34; Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930; Avşar, 1998: 270; Koçak, 2006: 701-5): “Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, laiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.”

İktidar partisinden ayrılarak ya da Gazi'nin emri ile SCF'ye katılanların hiçbirisi “mürteci” olarak itham edilebilecek insanlar değildir. Partinin genel başkanı Fethi Bey ile üst yöneticilerinden ve görünürde ideoloğu Ağaoğlu Ahmet Bey'in liberal siyasetten yana oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte özellikle vurgulanan cumhuriyete ve laiklik ilkesine bağlılık konusunda CHF'nin yöneticilerinden ayrı bir görüşleri de yoktur. Diğer taraftan SCF'nin herhangi bir şekilde millete dayanan bir tarafı da yoktur. Partide görev alan isimler, askeri ya da sivil bürokraside yetişen ve genelde İttihat ve Terakki-CHF geleneğinden gelen isimlerdir. Bu durumda SCF için herhangi bir problemin ortaya çıkmasının zor olduğu başlangıçta tahmin edilebilir. Yeni muhalefet partisine biçilen rol, tek sesliliğin ortadan kalkması ve oluşacak yeni siyasi ortamın hareketlenmesinden ibaret bir roldür.

Konu üzerinde çalışanların ortak bir kabulü, Türkiye'nin demokrasi tarihinde SCF olayının “güdümlü muhalefet” tecrübesi olduğudur (Bkz. Tunçay, 2005: 247; Ertunç, 2005; Nişanyan, 2010: 64). Tunçay, SCF tecrübesini yapay muhalefet olarak tanımlarken daha önceki Terakkiperver Cumhuriyet

4 Bu hassasiyet, Türkiye'nin demokrasi tecrübesinde oldukça merkezi bir yerde bulunmaktadır. SCF olayından sonra Türkiye'de yeniden çok partili hayata geçilmesi İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar düşünülmemiştir. CHP'den kopan bir grup milletvekili tarafından kurulan Demokrat Parti kurulmazdan önce İsmet İnönü, DP'nin genel başkanlığını üstlenecek olan Celal Bayar'dan kurulacak muhalefet partisinin laiklik konusunda taviz vermemesini özellikle rica etmiştir. Tıpkı SCF tecrübesinde olduğu gibi DP tecrübesinde de sözleşmenin temelinde laiklik vardır. Hatta İsmet İnönü, Celal Bayar ile görüşmesinde parti programında “Terakkiperverlerde olduğu gibi ‘İtikadı diniyeye riayetkârız’ gibi bir maddenin olup olmadığını sormuş; karşılığında olmadığını ancak ‘Laikliğin dinsizlik olmadığı’nı belirten bir ilkenin var olduğunu öğrenince bu durumu olumlu karşılamıştır (Bkz. Kahraman, 2010: 199-200). İnönü'nün şahsında rejimin DP'den beklentisi, kendiliğinden ortaya çıkan bir bağımsız muhalefet hareketi olması değil, SCF gibi güdümlü bir muhalefet olmasıdır. SCF gibi DP ile yapılan sözleşme de laiklik temelinde gerçekleşmiştir. Ancak böyle olmasına rağmen SCF'nin ve DP'nin sonları birbirine benzemiştir. Siyasi tarihimizde demokrasiye yapılan müdahalelerde laikliğin korunması en güçlü harekete geçirici söylem ve sistemin en sert refleksi olarak öne çıkmaktadır.

Fırkası'nda olduğu gibi kendiliğinden gelişmiş bir muhalefet hareketi olmamasına dikkat çekmiştir. Bu konudaki kaynaklar, SCF'nin kurucularının ve sonradan bu partiye üye olanların hiçbirinin Gazi ile Fethi Bey'in görüşmelerinden önce bu fırka hakkında bilgileri olmadıklarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak kuruluş süreci benzemese de Cumhuriyet tarihinin bu ikinci muhalefet partisinin sonu selefi ile benzer bir durum göstermiştir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi iktidara sahip olan CHF'lilerin laikliğe sadakat üzerinden yapılan antlaşmanın SCF tarafından bozulduğunu iddia etmeleri ve bütün siyasi propagandalarını bu iddia üzerine kurmalarıdır.

SCF'nin kurulduğu günlerde basında ve siyaset alanında iyimser bir havanın hakim olduğu söylenebilir. Ağaoğlu Ahmet Bey tarafından kaleme alınan parti programında da laikliğe ve inkılaplara bağlılık vurgulanmıştır (Bkz. Avşar, 1998: 249-51; Yetkin, 2004: 137-41).⁵ Hatta partinin adı önce "Serbest Laik Cumhuriyet Fırkası" olarak ilan edildiği gibi, SCF'ye üye olmak isteyenlerden "Laik bir cumhuriyetçi ve milliyetçi sıfat ve kanaat ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programını benimsedim ve bu programın husul bulmasına rey ve fikirlerimle çalışacağımı taahhüt ederim" yazılı belgeyi imzalamaları istenmiştir (Özipek, 2004: 259). SCF'yi kuranların laiklik konusunda attıkları bu samimi adımlara rağmen, kendilerini bekleyen tehlike, yaklaşan belediye seçimlerine katılacaklarını bildirmeleri ile belirmeye başlamıştır. Öncelikle parti kurulurken bir SCF iktidarı ihtimali ne Gazi'nin ne de diğer CHF'lilerin aklına bile gelmemiştir. Yeni muhalefet partisinden beklenen iktidarın izlediği siyasetlere yönelik eleştiriler getirmesinden ibarettir. Yeni kurulmuş bir partinin hemen belediye seçimlerine katılmak istemesi, dolaylı olarak iktidara gelmek için siyaset yapacağı anlamına gelmektedir. Ayrıca Fethi Bey, bir siyasi partinin iktidara gelme talebinin gayet doğal ve meşru bir durum olduğunu da belirtmiştir. Bu, CHF'lilerin kabullenemeyecekleri bir durumdur. Parti kurulur kurulmaz halkın SCF'ye katılma noktasında çok büyük bir teveccüh göstermesi de CHF'lileri tedirgin eden bir diğer konudur.

5 SCF kurulduktan çok kısa süre sonra CHF Umumi Katipliği (Genel Sekreterliği), yerel yönetimlere parti binalarında ve partiye bağlanan Türk Ocaklarında rakı içilmemesi ve kumar oynanmaması konusunda bir genelge yayımlamıştır. Genelgede bu tür hareketlerin SCF'nin işine yarayacağı özellikle belirtilmiştir (Bkz. Koçak, 2006: 193). Her ne kadar partinin kuruluşunda bir tür laikliğe bağlılık antlaşması yapılmışsa da CHF'li yöneticiler, ileride SCF hakkındaki resmi görüşü oluşturacak "sofist ruhlu mürteci" akımına ve faaliyetine daha baştan dikkat çekmişlerdi (Koçak, 2006: 206). Koçak'ın bu tezini destekleyen bir diğer önemli mesaj da partinin kurulmasının hemen ardından Cumhuriyet Gazetesi tarafından verilmiştir. 28 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde SCF'nin genel merkezinden çıkarken resmi çekilen sarıklı ve sakallı bir kişinin fotoğrafı ilk sayfadan verilmiştir. Ertesi günkü gazetede Fethi Bey'in irticâ geçit vermeyeceklerine dair beyanatı yayımlanmıştır.

Belediye seçimlerine katılma kararının bir sonucu olarak propaganda faaliyetlerine başlayan SCF yöneticileri, partilerinin sonunu getiren meşhur Ege ve Güney Marmara gezisine çıkmışlardır. İzmir gezisinde kendilerini rıhtımda karşılayan kalabalık hem Fethi Bey'i hem de Ağaoğlu Ahmet Bey'i şaşkına çevirmiş; hatta vapur İzmir'e yaklaşırken Gazi'ye karşı bir siyasi parti kurmalarından dolayı halkın kendilerine olumsuz tepkide bulunacaklarını bile düşünmüşler ve korkmuşlardır. Ancak bu kalabalık SCF yöneticilerini büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılamıştır (Ağaoğlu, 1994: 57-8). İzmir'de halk ile güvenlik güçleri arasında olayların yaşanması, bu olaylarda atılan bir kurşunla 14 yaşında bir gencin ölmesi ve babasının gencin cesedini Fethi Bey'in ayaklarına bırakırken "işte size bir kurban, başkalarını da veririz. Yalnız sen bizi kurtar" diyerek feryat etmesi, SCF tecrübesinin trajik bir olayı olarak yaşanmıştır (Bkz. Ağaoğlu, 1994: 62-3; Ertunç, 2005: 209). İzmir'de yaşanan arbedede CHF il teşkilatı binasına, Cumhuriyet Gazetesinin matbaasına saldırılmış ve İsmet Paşa'nın resimlerine kurşun atılarak resimleri yerlerde sürüklenmiştir. Ardından Fethi Bey'in Gazi'nin izniyle ve onun resminin asılı olduğu bir kürsüde Alsancak Stadyumunda verdiği nutukta yaşananlar SCF'nin yaklaşan sonunu hızlandırmıştır.⁶

Gazi'nin izniyle Alsancak Stadyumunda konuşmasını yapan Fethi Bey'in söylediklerini SCF genel sekreteri Nuri Bey daha gür bir sesle kalabalığa doğru tekrar ederken, konuşmasının bir yerinde Fethi Bey 'in cümlesi tamamlanmadan kalabalık büyük uğultularla şapkalarını yere atarak çiğnemeye başlamışlardır (Özipek, 2004: 249). "Bizim şapkayı atıp tekrar fesi getireceğimizi" cümlesini halk kendi istediği gibi yorumlamış ve tamamlamıştır ama Fethi Bey'in tam cümlesi "bazı kimseler bizim şapkayı atıp fesi getireceğimizi zannediyorlar, yanılıyorlar" şeklinde kurulmuştur. Bu olay, hem iktidar hem de muhalefet tarafından görmezden gelindiye de seçim sürecinde sürekli yaşanan kavgalar ve olaylar SCF'nin siyasi ömrünü daha da kısaltmıştır.

Bundan sonraki süreçte özellikle birkaç gazete dışında bütün basın ve CHF milletvekilleri SCF'ye hücum etmeye başlamışlardır. Bu hücumun ana teması da yine muhalefet partisinin irticâ'nın memlekette yükselmesine imkan tanıdığı tezi üzerine odaklanmaktadır. İçerik itibarıyla CHF'nin genel kampanya stratejisi SCF tabanını karalamayı hedeflemiştir (Emrence, 2006: 165).⁷ Cumhuriyetin,

6 Olayların içeriği ve olaylar üzerine verilen tepkiler iktidar cephesinde durumun aleyhlerine döndüğü hissini uyandırmıştır (Bkz. Soyak, 2006: 413; Ertunç, 2005: 208-9; Yetkin, 2004: 235-243; Yükseliman, 2002: 25).

7 Emrence (2006), SCF üzerine yaptığı önemli çalışmasında partiye üye olanların genel durumlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Anadolu'da SCF'ye rağbet edenler arasında ekonomik krizden etkilenen tüccarların

inkılapların muhafaza edileceği vurgulanırken basında çok sert kalem kavgaları da yaşanmaya başlamıştır (Bkz. Avşar, 1998; Yükseliman, 2002). Mizah dergilerinde ve gazetelerde yayımlanan karikatürlerde özellikle Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey ile alay edilmiş ve irtica söylemi önemli bir mizah konusu olarak kullanılmıştır. Kasımpaşa'da yeşil bayrak açıldığı (bayrak aslında Haliç İdmanyurdu futbol takımınıdır), Adana'da SCF'nin toplantı odasında eski harflerle bismelenin ve bir ayetin yazılı olduğu bayrak bulunduğu, Akhisar'da "lailaheillallah" pankartı açıldığı, sandık başındaki listede ismini arayan SCF'ye oy vereceği "muhakkak" sakallı ve sarıklı insanların var olduğu haberleri servis edilmiştir (Bkz. Özipek, 2004: 248-254; Emrence, 2006: 165; Cumhuriyet 11 Teşrinievvel 1930). Bu süreçte, basının da çok aktif bir rol oynadığı açıkça görülmektedir. Hatta SCF olayının sona erdirilmesinde en önemli rollerden birisini basın gerçekleştirmiştir.⁸

Burada değinilmesi gereken en önemli konulardan birisi de SCF üyelerinin irtica suçlaması karşısında kendilerini savunma konusunda yaşadıkları sıkıntıdır. Mürteçilik ile hiçbir ilgileri bulunmayan SCF yöneticileri ve milletvekilleri, olayların irtica ile ilgisinin olmadığı konusunda muhataplarını ikna edememişlerdir. Hatta Ekim ve Kasım aylarında irtica retoriği öyle bir duruma gelmiştir ki Fethi Bey ve arkadaşlarının hükümeti ekonomik ya da malî bir meseleden eleştirmeleri bile irticâ'a prim vermek olarak yorumlanabilmiştir. Bu süreçte Koçak'ın da tespit ettiği üzere (2006: 672) CHF, hükümet, iktidar, devlet, rejim, inkılaplar o kadar iç içe geçmiş kavramlar haline gelmiştir ki, bunlardan herhangi birine yönelik en ılımlı eleştiri bile derhal rejimin kendisine yönelik bir tavır olarak algılanmıştır. Bu konuda iktidar, özel bir çaba da harcamıştır. SCF'nin kendi kendisini fesih kararı aldığı 16 Kasım tarihinden önceki TBMM oturumunda Fethi Bey, yine irtica suçlamalarıyla karşılaşmıştır. Fethi Bey'in cevabı SCF'nin neden kapatıldığını ve daha sonraki dönemlerde Türkiye'de laiklik ideolojisinin nasıl kurumlaştığını göstermesi açısından manidardır:

sayısı oldukça fazladır. Üyeler arasında en çok tüccarlar bulunmaktadır. Tüccarlardan sonra ikinci en kalabalık grup esnaflardır. Emekli memurlar, avukatlar, eski ordu mensubu subaylar, doktorlar ve eczacıların sayıları dikkat çekmektedir. Üyelerin önemli bir kısmı daha önce CHF' nin yerel teşkilatlarında üye olarak çalışmışlardır. Koçak'ın CHF raporlarından derlediği bu bilgiler de irtica suçlamalarının asılsız ve sadece propaganda amacıyla yapıldığını göstermektedir (Bkz. Koçak, 2006: 592-7).

⁸ SCF, sadece mürteci olmakla itham edilmemiştir. Parti, çok sayıda gayri Müslim İstanbul ve Trakya vilayetlerinde partiye üye oldukları için Kurtuluş Savaşı'ndaki düşmanları kolladığı, CHF' ye göre kendisini sol'da tanımladığı ve işçi haklarından bahsettiği için komünist olduğu v.b ithamlarıyla CHF' lilerin gözünde aynı anda hem solcu, hem mürteci, hem işbirlikçi olmayı başarmıştı (Bkz. Emrence, 2006: 167-8).

İstediği tarafa rey vermek hakkını kullanmak gibi en memduh ve en lüzumlu bir vazife ifa ettiği için en güzide şehir ve kasabalarımız halkına irtica, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istenildi. Eğer en ileri gelen şehir ve kasabalarımızda bu derece vasi miyasta irtica hareketleri mevcut idi ise, o yerlerin idare amirleri belediye intihabatından (seçiminden) evvel böyle bir hareketi neden sezmediler ve hükümetin merkezini neden ikaz etmediler? SCF'nin teşekkülünden evvel bütün memlekette halkının hükümetten memnun olduğunu ve şurada burada işitilen şikayetlerin menfaatleri tatmin edilmemiş kimselerin ve ecnebi propagandasına kapılmış olan safdillerin kopardıkları yaygaradan ibaret olduğunu işitiyorduk. O zamanlar hükümetten memnun olan halk belediye itihabatında neden birden bire mürteci oluverdi? Hakikat bu kadar az bir zamanda bu kadar iki zıt çehre nasıl gösterebilir? Bu irtica denilen hareket nasıl tecessüm etti (belirdi)? Halk laik kanunları istemiyoruz, Halifeyi istiyoruz mu dedi? Hayır efendiler. Bin kere hayır. İrtica o demektir, başka ne demektir, irtica diye tefsir olunan bu hareket halkın reyini serbestçe ve istediği taraf lehine kullanmak istemesinden başka hiçbir surette tecelli etmemiştir (Bkz. Kutay, 2004: 284-5).

Fethi Bey ve arkadaşları 16 Kasım 1930'da, parti kurulduktan üç ay sonra SCF'yi kapatma kararı almışlardır. Bu olay, pek çok sonuç ürettiği gibi Türkiye'nin trajik bir demokrasi tecrübesi olarak tarihte yerini almıştır. Bugün İnkılap Tarihi kitaplarında birkaç sayfa ile geçirilen bu önemli demokrasi tecrübesi, yine irtica meselesi bağlamında açıklanmakta ve Menemen olayına bağlanmaktadır. Menemen olayı ile SCF arasında bağlantı kurulmasının en önemli sebeplerinden birisi de oradaki belediye seçimini SCF'nin kazanmış olmasıdır. Menemen olayı, laik rejimin önemli bir sembolü ve efsanesi haline getirilmiştir. Çok kısa sürmesine rağmen SCF olayı, belli aralıklarla kesintiye uğrayan Türkiye'nin demokratikleşme sürecini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Benzer olaylar ve ithamları 1946'dan sonra Demokrat Parti'ye, 1960'larda Adalet Partisi'ne, 1970'lerde Milli Selamet Partisi'ne, 1980'lerde Anavatan Partisi'ne, 1990'larda Refah Partisi'ne ve 2000'lerde Adalet ve Kalkınma Partisi'ne karşı da görmek mümkündür. Özellikle SCF tecrübesinden sonra 1930'dan başlayan ve 1940'ların sonuna kadar devam eden süreçte iktidarın kendisini daha otoriter bir tarzda inşa etmeye çabaladığını ve demokrasinin uzun yıllar lafının bile edil(e)mediğinin altını çizmek gerekir.

İrtica retoriği, cumhuriyetin ilk döneminden itibaren Türkiye’de bürokrasiye dayanan seçkin iktidar anlayışının muhaliflerinin siyasi meşruiyetini yok saymak ve yok etmek için kullandıkları işlevsel bir araçtır. SCF olayında da görüldüğü gibi bu araç aynı zamanda en etkili ve işlevsel olanıdır ki işe yaradığı daha sonra Türk demokrasi tarihi boyunca, defalarca görülmüştür. Özipek’e göre (2004: 256), “irtica suçlamaları, toplumla bağı zayıf olan iktidar seçkinlerinin, sınıfsal konumlarını tehdit edebilecek herhangi bir siyasi oluşumu tasfiye etmek, rakiplerinin başarısını izah etmek ve demokratik süreçlerle kazanamayacakları siyasi mücadeleyi bir rejim sorunu haline getirerek “çözmek” veya avantaj elde etmek için başvurdukları bir gerekçe olarak kullanılagelmiştir”. Bu yüzden, Türkiye’de rejimin daha demokratik hale gelmesinde söz konusu retoriğin aşılması daima bir problem olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç

SCF tecrübesi 1930’lar Türkiye’sinde zaten otoriter olan siyasi rejimin daha da otoriter bir hale gelmesine sebep olmuştur. Cumhuriyet projesinin kendisinden önceki Batılılaşma hedefleriyle tutarlı bir şekilde yeni bir toplum yaratma projesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, SCF olayı, “eski” toplumun yerli yerinde durduğunu iktidara açık bir şekilde göstermiştir. Türk toplumunun inkılaplara alışmadığına, henüz olgunlaşmadığına dair inancın temelinde bu tecrübenin önemli bir yeri vardır. Ne var ki Türkiye’nin çok partili hayata yeniden dönüşünden sonraki demokrasi tecrübesinde de halkın olgunlaşmadığı, demokrasiye geçme kararının erken ve yanlış bir karar olduğu seçkin çevrelerde daima dile getirilmiştir. Kendi iktidarından kaynağını alan ve onu yeniden üretmek amacıyla oluşturulan bu retorik, SCF olayı dolayısıyla daha güçlü bir şekilde inşa edilmiştir. Bu anlayış, demokrasiyi istediğinde halka lütfeden, istediğinde de kendi laiklik anlayışı lehine geri çeken bir zihniyet olarak kendisini göstermiştir. Demokrasi, laiklik karşısında sürekli geri planda tutulduğu gibi bazı dönemlerde seçkinler tarafından bir arada yer alamayacak iki unsur olarak da kabul edilmiştir. Nihayetinde bu olayın CHF içindeki muhalefet potansiyelini büyük oranda ortadan kaldıran ve ortaya çıkabilecek bir muhalefet hareketini sindiren bir işlev gördüğü de açıktır.

SCF olayından sonra laikliğin kültürel olarak gündelik hayatta kurumlaşması konusunda da önemli adımlar atılmıştır. Kur’an-ı Kerim’i tercüme faaliyetlerine hız verilmesi, Türkçe’nin ibadet dili olarak halka benimsetilmeye çalışılması, rejimin ideolojisini halka yayma amacıyla Halkevlerinin kurulması gündelik hayatı dönüştürme amacı bağlamında gerçekleştirilen bazı faaliyetlerdir. Bu

gelişmeler laikliği bir devlet ideolojisi olarak toplumun geneline benimsetme, topyekun bir “laikleştirme” anlayışının sonucu olarak yorumlanabilir. Avrupa’da faşizmin ve diktatörlüklerin yükseldiği bir dönemde çok partili hayatı deneyen Türkiye Cumhuriyeti’nde iktidar sahipleri demokrasi için erken olduğu kararını vermişler ve böylece SCF olayı cumhuriyet tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Türkiye’de laik ideoloji temelinde kendisini tanımlayan rejim, önce SCF’den daha sonraki dönemlerde ise iktidar elde eden ve özellikle muhafazakar halk kesimlerinin desteğini alan partilerden sistemin belirlediği ve sınırladığı “güdümden” çıkmamalarını beklemiştir. Türkiye’deki siyasi çatışmanın ve ayrışmanın temelinde bu laiklik sözleşmesi var olmuştur.

Kaynaklar

AĞAOĞLU, A. (1994) *Serbest Fırka Hatıraları*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

AVŞAR, A. (1998) *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

CUMHURİYET, 11 Ağustos 1930.

CUMHURİYET, 12 Ağustos 1930.

CUMHURİYET, 28 Ağustos 1930.

CUMHURİYET, 11 Teşrinievvel 1930.

DAVISON, A. (2002) *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*, (Çev. Tuncay Birkan), İletişim Yayınları, İstanbul.

EMRENCE, C. (2006) *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul

ERTUNÇ, Ahmet C. (2005) *Cumhuriyetin Tarihi*, 3. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul.

KAHRAMAN, Hasan B. (2010) *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, Agora Kitaplığı, İstanbul.

KARPAT, K. (2011) *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, (Çev. Ceren Elitez), 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

KOÇAK, C. (2006) *İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KÖKER, L. (2010) *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

KUTAY, C. (2004) *Mustafa Kemal'in Önlenebilir Demokrasi Girişimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İklim Yayınları, İstanbul.

NARLI, N. (2010) “Türkiye’de Laikliğin Konumu”, *Cogito*, Sayı: 1, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

NİŞANYAN, S. (2010) *Yanlış Cumhuriyet: Atatürk ve Kemalizm Üzerine 51 Soru*, 6. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul.

OKYAR, O. ve SEYİTDANLIOĞLU, M. (2006) *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar'ın Anıları*, 3. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ÖZİPEK, Bekir B. (2004) “Serbest Fırka'nın Mürtecileri”, *İslamcılık*, (Der. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul.

SOYAK, Hasan R. (2006) *Atatürk'ten Hatıralar*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TUNÇAY, M. (2005) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

YETKİN, Ç. (2004) *Atatürk'ün “Vatana İhanet”le Suçlandığı S.C.F Olayı*, 3. Baskı, Otopsi Yayınları, İstanbul.

YÜKSELİMAN, N. (2002) *Türk Basınında Parti Devlet Bütünleşmesi*, Gelenek Yayınları, İstanbul.